

Warrig schotschrift tegen het kapitalisme

Gerrit Manenschijn bespreekt:

Viviane Forrester, *De terreur van de economie*, Amsterdam: Ambo, 1997.

Je hebt goede boeken en bestsellers. *De terreur van de economie* behoort tot de laatste categorie. Het schijnt zelfs een Europese bestseller te zijn. Daar wordt het

niet beter van, maar ook niet slechter. Het probleem is met welke maatstaven Forrester's boek beoordeeld moet worden. Als ik wetenschappelijke maatstaven zou aanleggen, blijft er geen spaan van heel. Wat de schrijfster aan de orde stelt – de dominante positie van de ideologie van het neokapitalisme waarmee men ons wil wijsmaken dat de mondalisering van de economie tot onvermijdelijk gevolg heeft dat op alle terrei-

nen des levens het marktprincipe zijn werk moet doen – is veel grondiger en overtuigender door anderen gedaan, zij het dat hun geluid maar niet tot de politiek wil doordringen. Ik noem willekeurig enkele recente studies: *Adam Smith in His Time and Ours* van Jerry Z. Muller; *Everything for Sale. The Virtues and Limits of Markets* van Robert Kuttner; *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation* van Alan Wolfe (met de treffende

B O E K E N

karacteristiek: 'De onzichtbare hand is thans samengebald tot een onzichtbare vuist'); *Crossing the Postmodern Divide* van Albert Borgmann, die in 14 pagina's raker vertelt wat er gaande is in de postmoderne economie dan Forrester in 175 pagina's en om niet te vergeten het al weer iets oudere *Capitalisme contre Capitalisme* van Michel Albert. *De terreur van de economie* is een typisch postmodern yppenboek: grote stappen, gauw thuis. Ook als manifest of essay blijft het onder de maat. Het mist ten enenmale de snijende ironie en grimmige analyse van het *Communistisch Manifest*. Machteloos rijgen de woorden zich aaneen tot een rozenkrans van steeds hetzelfde gebed: 'Verlos ons van de economie, die wortel van alle kwaad'.

Dit oordeel kan echter niet alles zijn. De vraag blijft hoe te verklaren is dat Forrester's boek het toch zo goed doet? Omdat het, met alle mankementen die er aan kleven, een reëel 'onbehagen van de cultuur' (Freud) vertolkt dat mensen met nog enig sociaal besef ongemakkelijke gevoelens bezorgt. We hebben een ongekende welvaart en de mensen zouden in het hedonistisch klimaat van deze tijd 'er een goed gevoel bij kunnen hebben', maar daar verstoort die dekselse Viviane Forrester de pret door de keerzijde van dit alles te laten zien: structurele armoede, uitsluiting van kanslozen, stuitende zelfgenoegzaamheid van de nieuwe rijken met hun plebejersgedrag en hun schaafteloos graaien naar geld, en een politiek die dat op afstand gadeslaat en er niets tegen doet. Met al haar

teveel aan woorden heeft Forrester wel degelijk een onderwerp te pakken dat de volle aandacht verdient van een ieder die nog de hoop koestert dat gelijkheid en rechtvaardigheid geen loze kretten zijn. Laat ik daarom uit Forrester's woordenbrij de rode draad tevoorschijn toveren die haar voor ogen moet hebben gestaan bij het schrijven van haar boek.

Arbeid is niet meer wat het geweest is

Haar stelling is dat onze economische ordening op de paradox berust dat *arbeid* nog steeds geldt als de basis van de samenleving, maar bezig is te verdwijnen. Arbeid is namelijk gereduceerd tot werkgelegenheid en werkgelegenheid tot het creëren van banen. Maar de razendsnelle ontwikkeling van technologie en informatica, gecombineerd met een ongebreideld casinokapitalisme dat ons gepresenteerd wordt onder het eufemisme 'mondialisering van de economie' (het gebruikelijke 'globalisering' is een anglicisme), leidt onvermijdelijk tot een structureel verlies aan werkgelegenheid. 'Arbeid' is bij haar de harde arbeid die eeuwenlang de kern vormde van het agrarisch bedrijf en de zware industrie. Die zijn beide gemechaniseerd en gerobotiseerd. De computer regeert de fabriekshal en stuurt de machines aan. Voor die computers heb je slimme programmeurs nodig, voor de laaggeschoolde arbeider is er geen plaats meer. Dat betekent concreet dat juist de laagbetaalde arbeid te duur wordt en de hoogbetaalde arbeid steeds beter

betaald wordt. De verrijking van de rijken wordt betaald met de verarming van de armen. Voorstellen om het minimumloon te verlagen of af te schaffen worden als een sociale maatregel voorgesteld, namelijk om meer mensen aan een baan te helpen, maar de werkelijkheid is dat mensen die van weinig economisch nut zijn met een hongerloontje worden afgescheept en voor een aanvulling van hun inkomen naar de bijstand moeten. Zo wrijf je het hun in dat ze eigenlijk overbodig zijn, nutteloze elementen in een welvaartsmaatschappij, die dankbaar moeten zijn dat de samenleving hen niet van honger laat omkomen. Als voorbeeld noemt ze de volstrekt uitzichtloze situatie van allochtone jongeren in de troosteloze voorsteden van Parijs, die levenslang uitgesloten zullen zijn van een baan en van participatie in maatschappelijke activiteiten.

Ook de multinationals en instanties als de OESO en IMF krijgen er geducht van langs. Het adagium van de bedrijven is: Steeds meer waarde toevoegen aan je produkten met steeds minder arbeidskrachten. Dat leidt tot uitstoot van de goedkope arbeidskrachten die weinig waarde toevoegen hebben, maar die van ouds de bulk van het personeelsbestand vormden. Dat is allang niet meer het geval. *Structureel verlies* aan banen en *conjuncturele groei* van banen doen zich overwegend voor in de goedkope arbeid. Als niet de politiek ('Melkertbanen') maar, zoals in Amerika, de markt in een onbewaakt ogenblik voor conjuncturele groei van de werkgelegenheid zorgt, is de absurde consequentie dat dit de

B O E K E N

beurzen doet dalen. Want er wordt *hetzelfde* geproduceerd met *meer* mensen en dat is tegen het principe van de markteconomie. Toch roepen werkgevers, werknemers en politici: 'Werk, werk en nog eens werk'. Volgens Forrester is dat, ook als het oprecht is bedoeld, een miskenning van wat er feitelijk gaande is. Dat is dat de winst tot elke prijs moet worden opgevoerd en dat de groei of het instandhouden van de werkgelegenheid daaraan ondergeschikt wordt gemaakt. Vandaar dat altijd maar over de hoogte van de loonkosten, de sociale lasten en de belastingen wordt geklaagd. Vandaar dat het minimumloon omlaag moet en de dividenden omhoog. Ze citeert uit rapporten van de OESO en de Wereldbank uitspraken met de strekking dat de arbeidsplaatsen aan de onderkant van het loongebouw alleen behouden kunnen worden als ze worden gekoppeld aan een zeer laag salaris. Dat is het exacte spiegelbeeld van Marx' (juiste) stelling dat het kapitalisme baat heeft bij structurele werkloosheid, omdat dat het beste instrument is om de lonen laag te houden. Vroeger was de 'ander' in het dreigement 'voor jou een ander' een werkloze collega uit je directe omgeving, tegenwoordig is dat een anonieme 'ander' in één van de vele lagelonenlanden. Het adagium van de markteconomen: 'Eerst

produceren, dan verdelen' klopt van geen kant. Want de produktie wordt zo georganiseerd dat de (zeer ongelijke) verdeling in het produktieproces is geïntegreerd. Opnieuw heeft Marx gelijk: Wie de produktiemiddelen beheerst, bepaalt autonoom hoe het meerprodukt wordt verdeeld.

Het is Forrester er vooral om te doen ons ervan te overtuigen dat er een causaal verband bestaat tussen wereldwijde markteconomie enerzijds en sociaal verval en criminaliteit anderzijds. Wie voortdurend te horen krijgt in economische zin nutteloos te zijn, kan niet ontkomen aan het gevoel sociaal uitgesloten te worden. Wat economisch onder de mensen wordt aangericht, vertaalt zich sociaal-psychologisch in agressie, druggebruik en criminaliteit. Als de menselijkheid van de kanslozen gereduceerd wordt tot alleen economisch nut, zijn mensen nog minder waard dan machines (164). 'Uitsluiting' is een cruciaal begrip in haar boek. Maar een oplossing weet ze niet. Ze laat het bij de volgende verzuchting: 'Waarom zouden we niet in de eerste plaats zoeken naar een andere inkomensverdeling en een andere manier van overleven? Naar een paradigma dat niet is gebaseerd op het principe van loon naar arbeid?' (162). Goede vraag, maar hoe zou dat moeten en kunnen? Ze blijft het antwoord schuldig. Dat is haar niet kwalijk

te nemen, want niemand weet het antwoord. De moderne dynamiek van economie en technologie is vrijwel autonoom. Wat dit betreft hinkt Forrester op twee gedachten: Enerzijds de overtuiging dat het anders moet, anderzijds de opvatting dat het niet anders kan.

Het lijkt er op dat Forrester toch een redelijk consistent verhaal heeft gehouden, maar men moet bedenken dat ik bovengaande redenering heb bijeengevoerd uit een geheel waarin ook veel onzin wordt beweerd. Dat laat ik maar voor wat het is. Belangrijker is dat ze gelijk heeft als ze beweert dat het beroep op de mondialisering van de economie om tot 'structurele aanpassingen' over te gaan niet op feiten is gebaseerd, maar slechts retoriek is om de verzorgingsstaat te ontmantelen, de lonen laag te houden en een ongelijke verdeling van welvaart als onvermijdelijk voor te stellen. Daarom zou het zeer te betreuren zijn als de problemen die zij schetst gebagatelliseerd zouden worden alleen omdat zij het, net als de marktideologen, meer in retoriek zoekt dan in argumenten.

GERRIT MANENSCHIJN
*Emeritus hoogleraar Ethiek aan de
 Theologische Universiteit van de
 Gereformeerde Kerken in Nederland
 te Kampen*

